

סימן לד

בענין המצטער פטור מן הסוכה

הנה ידועה קושית העונג יו"ט בסי' מ"ט דהיושב בסוכה בשעת ירידת גשמים לכאורה עובר באיסור תורה דהלא סוכה אסורה בהנאה כל שבעה וכדילפינן מחגיגה בסוכה דף ט' אלא שבקיום המצוה הותר האיסור וכיון שהמצטער פטור מן הסוכה ממילא עובר באיסור תורה.

וכיון שרבים וטובים מגדולי הדורות נהגו לשבת בסוכה אף בשעת ירידת גשמים וראו בכך מדת חסידות, וכבר כתבתי לקמן בסימן ל"ו ליישב דבריהם ממה שכתב הרמ"א בסימן תרל"ט ס"ז דנקרא הדיוט, וביארתי שם דלא בכל ענין נקרא הדיוט, אמנם אם יש בזה איסור הנאה דאורייתא בודאי לא היו רואים בכך מנהג חסידות, ומשו"כ נראה ברור ליישב דאין בכך איסור כלל מכמה טעמים כפי שיבואר להלן.

א

גשמים, ולכאורה נראה פשוט דבדין מצטער שפטור מן הסוכה אין כאן אלא דין בגברא שפטור במצטער כשם שהולכי דרכים ושומרי גינות פטורים מן הסוכה וכולם נלמדו מבסוכות תשבו כעין תדורו אבל אין כאן דין בעצם הסוכה.

ואף שכתב הרמ"א בסימן תר"מ ס"ד דהעושה סוכתו במקום שאינו ראוי לישון בה (כגון משום גנבים) אף מצות אכילה אין בה, והעושה סוכתו במקום שאינו ראוי לאכול בה (כגון מחמת זבובים ודבורים) אין לישון בה, ומקור הלכה זו

הנה הרמ"א בסימן תרל"ט סעיף ה' נקט להלכה כדעת הראשונים דבלייל ראשון של חג חייב בסוכה אף כשיורדים גשמים דכיון דילפינן ט"ו ט"ו מחג המצות אין בו פטור מצטער, ובבהגר"א דחה שיטה זו דכיון דבשעת ירידת גשמים אין שם סוכה ע"ה מה חיוב לאכול בה הלא אין כאן סוכה, ומסתבר דאם אין שם סוכה בשעת ירידת גשמים ה"ה דגם איס"ה אין כאן.

אלא שצ"ע בעצם דברי הגר"א דמהי"ת לומר דאין שם סוכה בשעת ירידת

מדברי המרדכי במסכת סוכה פרק הישן סימן תש"מ (והחכם צבי בסי' צ"ד חולק עליו ואכמ"ל), אין זה משום דאין כאן סוכה אלא משום דאין כאן דירה, דכיון דפירשו חז"ל תשבו כעין תדורו, אין המצוה בעצם לאכול בסוכה או לישון בסוכה, אלא לדור בסוכה והאכילה והשתיה והשינה אינם אלא ביטויים לדירה וקביעת דירה שהיא עצם המצוה דהיינו לדור בסוכה, וכיון שכן חידשו המרדכי והרמ"א דאין השינה מתפרשת כקביעת דירה אלא במקום שראוי גם לאכול בו וכן להיפך דאי אפשר לדור במקום שאינו ראוי לאכילה או לשינה וממילא אין בו מצוה כלל, ודו"ק.

דמיון

ונראה לכאורה בדעת הגר"א דבשעת הגשמים אין כאן שם סוכה כלל, לא משום דין המצטער שפטור מן הסוכה אלא משום דכל שם סוכה על שם הסכך שסוכך על האדם מחורב וממטר וכיון שהגשמים יורדים לתוכה ואין היא סוככת ומגינה אין שם סוכה עליה, אמנם לפי"ז צ"ע למה אמרו דבשעת הגשמים פטורין מן הסוכה משום שמצטער פטור מן הסוכה (תשבו כעין תדורו) תיפ"ל משום דאין כאן סוכה כלל וכיצד נחייבנו.

ומשו"כ נראה טפי דבאמת יש אף בשעת הגשמים שם כללי של סוכה

דמ"מ הסכך סוכך עליו שלא ירדו גשמים שבעתיים, אלא דהוי כדירה סרוחה וכבר אמר רבא (סוכה ד' ע"ב) דאם הוציין יורדין לתוך עשרה אין אדם יוצא בה יד"ח משום דהו"ל דירה סרוחה ואין אדם דר בדירה סרוחה וכ"ה ברמב"ם פ"ה מסוכה ה"ב ובשו"ע תרל"ג ס"ט, וכמו"כ בשעת ירידת גשמים הו"ל כדירה סרוחה ואין אדם דר בדירה סרוחה, (וכבר מצינו דבית שהגשמים דולפים לתוכו הוי דירה סרוחה כ"כ הריטב"א במו"ק י"א דגג שנסדק וגשמים יורדים לתוך הבית מותר לתקנו במועד דאין אדם דר בדירה סרוחה והביאו הביאור הלכה בסי' תק"מ ס"ג עי"ש). ולפי"ז אפשר דאילולי מה שדרשו תשבו כעין תדורו הו"א דאף דירה סרוחה סוכה היא דסוכה דירת ארעי היא ולא בעינן שתהא ראוי לדירה בשופי אבל מאחר שדרשו תשבו כעין תדורו ידעינן לא רק דין בגברא דהמצטער פטור מן הסוכה אלא אף דהסוכה צריך שתהא ראויה לדירה ולא דירה סרוחה.

ומ"מ שיטת הגר"א מחודשת וחולק הוא על הרמ"א ועל רבים מן הראשונים, ומשו"כ נראה עוד ליישב קושית העו"ט בדרך אחר.

ב

לאסור סוכה בהנאה כל ז' בודאי אין הם דומים ממש זה לזה דבסוכה ליכא קדושת

הנה כתב הט"ז בסי' תרל"ח סק"ג דאף דדרשו חז"ל סוכה דומיא דחגיגה

הגוף כמו בחגיגה ובסוכה אמרו הזמנה לאו מילתא והקדש כל כולו ע"י הזמנה והקדשה, וע"כ דלא הוקשו אלא לאסור להנות מן הסוכה ולבטל קדושתה ואין איסור אלא לַיטול מעצי הסוכה להנאתו באופן שיש בהנאתו ביטול מצוה אבל מותר לסמוך על דפנות הסוכה ולהניח עליהם דברים כיון שאין בהם ביטול מצוה, והביאו המשנ"ב שם סק"ד, ולפי"ז קושיא מעיקרא ליתא.

המחבר

אלא שהעונג יו"ט חולק על סברת הט"ז (ואף שפלא הוא שלא הביא את דברי הפוסק הגדול בעידנא דעסיק ביה) וס"ל דכיון דאתקש לחגיגה כל ההנאות נאסרו ואף אם אין בהם ביטול מצוה והוכיח כן ממה שאסור להריח בהדס אף שאין בהרחה זו ביטול מצוה, ולכאורה אין כאן קושיא כלל דהט"ז דן רק באיסור דאורייתא דילפינן מחגיגה ולא בדין דרבנן דאתקצאי למצותיה, ובדין דרבנן ודאי דאסור כל הנאת חולין וכמו דאסור להדליק מנר לנר בנר חנוכה ולקרות לאורה אף דאין באלה ביטול מצוה ולק"מ. אמנם בדברי רש"י שם (סוכה ל"ז ע"ג) מבואר דאסור להנות מן ההדס משום דילפינן מאיסור"ה דסוכה וא"כ שפיר יש להקשות מכאן על דברי הט"ז.

אמנם מתוך סוגיא זו גופא נראה לדחות כל קושית העוי"ט, דהלא מדברי

רש"י מבואר דאיס"ה דד' מינים למדנו מסוכה, ומבואר שם בסוגיא דאתרוג מותר להריח דכיון שאינו עומד לריח לא אקציה מריחא אבל הדס שעומד לריח מריח אקציה, הרי לן להדיא דאין איסור הנאה בסוכה ובד' מינים אלא ממה דאקציה, ולפי"ז נראה ברור דלעולם לא הקצה את הסוכה מהנאת ישיבה דהלא זה דרכה ומצותה דתשבו כעין תדורו אמרה תורה וכיון דלא אקציה מהנאת ישיבה מותר לישיב בה בין בשעת מצותה ובין שלא בשעת מצותה, כך נראה ברור לענ"ד.

והנה בקובץ שיעורים ביצה אות ע' הביא קושיא זו וכתב דאפשר דאין איס"ה אלא בשעה שהסוכה ראויה למצוה אבל בסוכה שאינה ראויה למצוה גם איס"ה אין בה. ויסוד סברתו דהמצוה והאיסור כרוכים יחדו מן השמים ואין איס"ה אלא כאשר הסוכה ראויה למצותה. אמנם יש להעיר לפי דרך זו וגם לפי מה שכתבנו לעיל עפ"י הגר"א דלפי"ז מותר בשעת ירידת גשמים אף להסתפק מן העצים ולהורידן ממצותן וזה תמוה. ועוד יש לתמוה לדרכים אלה, דאם ישבו שנים יחדיו זה מצטער ופטור וזה אינו מצטער וחייב, דבכה"ג אין לומר דאין כאן סוכה לפלוני ויש סוכה לאלמוני וכי נאמר בכה"ג דהמצטער אסור להנות מן הסוכה, אתמהה.

והנראה עיקר בקושיא זו לענ"ד, דבאמת נראה דהיושב בסוכה כשהוא מצטער מקיים מצות סוכה אלא שאינו מצווה בה דהמצטער פטור מן הסוכה אמרו, וכשם שדרשו מדרשה זו גופא "תשבו כעין תדורו" דהולכי דרכים ושומרי גינות פטורים מן הסוכה אף דפשוט דאם ישב בסוכה מקיים מצוה אלא דפטור מן המצוה וכמו"כ אמרו דאם יש טירחא להגיע לסוכה פטור דאף זה נחשב מצטער שפטור אף דפשוט דבכה"ג אין כאן חסר בגוף המצוה אלא בחיוב בלבד, כן נלענ"ד בכל עיקר דין מצטער דפטור מן הסוכה דלא אמרו אלא דפטור אבל לעולם מקיים מצוה ביושבו בסוכה, וכיון שיש כאן מעשה מצוה פשוט דאין בו איס"ה.

ולא יפלא אם יש כאן מעשה מצוה למה נקרא הדיוט, ואיך נאמר דאינו מקבל שכר (כמ"ס הרמ"א נס"י מל"ט ס"ז), דאין הקב"ה נותן שכר אלא לעושי רצונו והכל לפי רוב המעשה ורחמנא ליבא בעי, יש מי שלא עשה מעשה ויקבל שכר, וכמו שאמרו חישב לעשות מצוה ונאנס ולא עשאה מעלה עליו הכתוב כאילו עשאה, ויש שעשה מעשה ולא יקבל שכר, וכהא דמצינו ביו"ד סימן רמ"ט ס"ג "צריך ליתן הצדקה בסבר פנים יפות בשמחה ובטוב לבב ומתאונן עם העני בצערו ומדבר לו דברי תנחומין ואם נתנה בפנים זועפות

ורעות הפסיד זכותו", ואל תאמר דאף דאיכד זכותו לא איכד שכרו, דהרי להדיא אמרו (סוכה מ"ט ע"ג) "אין צדקה משתלמת אלא לפי גמילות חסד שבה" ופרש"י "שנותן עינו ולבו לטובת העני" הרי שהנותן צדקה בפנים זועפות ולא כדבעי למיעבד אינו מקבל שכר אף שבודאי עשה מצוה דסוף סוף נתן צדקה ונתן מלחמו לדל, וכיוצא בדבר במצטער בסוכה דכיון דאין כאן חיוב, וחז"ל אמרו דנקרא הדיוט (לדעת הברכי יוסף או"ח סימן ל"ב ס"ק ב' משום יוהרא, ולדעת הביאור הלכה משום ביטול שמחת יו"ט, ועיין בזה לקמן סימן ל"ו ואכמ"ל), אין פלא במה שאינו מקבל שכר. ובאמת נראה דעצם דברי הרמ"א שאיננו מקבל שכר מוכיחים דיש כאן חפצא דמצוה דאם אין כאן מצוה כלל מאי קמ"ל דאינו מקבל שכר וכי רבותא יש שאינו מקבל שכר כשהוא יושב בסוכה פסולה או נוטל אתרוג היבש, אלא ע"כ דאף שעושה מצוה אינו מקבל שכר, דכיון דאמרו חכמים דהוי הדיוט, על כגון דא אמר שלמה בחכמתו "אל תצדק הרבה", ועוד אמר שלמה בחכמתו "חכם לב יקח מצוות", וצריך להיות חכם ולא רק צדיק, לדעת מתי לרדוף את המצוות שאינו מחויב בהם ומתי להניחם.

ועוד מצינו (יומא ל"ט ע"א) כל ימיו של שמעון הצדיק וכו' "ונשתלחה

ברכה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים וכל כהן שמגיעו כזית יש אוכלו ושבע ויש אוכלו ומותר מכאן ואילך נשתלחה מאירה בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים וכל כהן המגיעו כפול הצנועין מושכין את ידיהם והגרגרנין נוטלין ואוכלין, והמגן אברהם בסי' נ"ג ס"ק כ"ו כתב להוכיח מזה דאין לו לאדם להתקוטט עבור שום מצוה כגון לעבור לפני התיבה, הרי שהבין דחז"ל באו בזה לגנות את מי שחטף אף שקיים מצות אכילת קדשים (וכמבואר שם בתוס' ישנים דיש מצוה באכילת קדשים אף בפחות מכזית והארכתי בזה במנחת אשר פסחים סי' ד' ובמנחת אשר לויקרא סימן ט' ע"ש), הרי שלא בכל ענין ובכל מצב יש לו לאדם לרדוף אחר המצוות שאינו מחויב בהן וחז"ל ברוחב דעתם ובטוהר לבבם קבעו מסמרות מתי הוא חסיד ומתי הוא הדיוט ובכלל הגרגרנין.

וגם אין לתמוה ממה שכתבו האחרונים דאם בירך על הסוכה בשעה שמצטער בישיבתו הוי ברכה לבטלה וכן כתב מהמשנה ברורה שם ס"ק מ"ה, ואם יש מצוה בישיבתו למה הוי ברכה לבטלה, דבאמת מצינו כיוצא בזה, עיין בשער הציון סימן תע"ה ס"ק ל"ט דאף דהעוסק במצוה פטור מן המצוה, אם עשה את המצוה השניה יצא יד"ח אלא שלא יברך דאיך יאמר וציונו כאשר פטור הוא, ולכאורה יש לתמוה דמאי שנא מאשה

דיכולה לברך על מצוות עשה שהזמ"ג לשיטת הרמ"א אף שאינה מצווה בהן. ונראה בזה, דשאני אשה שלא נכנסה לכלל חיוב מעוסק במצוה שיש בו סיבה הפותרת דכאשר אין חיוב אפשר לברך אבל כשיש פטור א"א לברך.

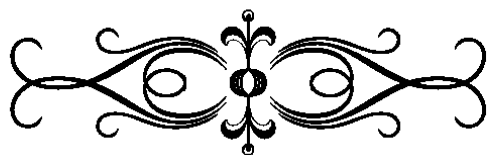
ומ"מ מצינו בעוסק במצוה דאף שבודאי מקיים מצוה ואף יוצא יד"ח ועדיף מהמצטער דפטור מן הסוכה מ"מ ברכתו לבטלה. ואף שהשעה צ"צ נסתפק בזה נראה דשאני עוסק במצוה דמשעה שבטל מן המצוה הראשונה בטלה סיבת הפטור ודמיא לשומרי גינות והולכי דרכים דאף שטרחא לו להגיע לסוכה כל אלה ודאי יכולים לברך כשהם יושבים בסוכה דבשעת ישיבתן אין סיבה לפוטרו משא"כ המצטער בעצם ישיבתו, דמסתבר טפי שאינו יכול לברך, ודו"ק.

וכך מצינו עוד לגבי אונן במצות ספירת העומר שנסתפקו האחרונים בדינו, הנודע ביהודה קמא סי' כ"ז כתב דחייב הוא במצוה זו, דלא פטרו את האונן אלא במצוה שאין לה אלא מקומה ושעתה ולא ממצוה שאם לא יקיימה יפסיד את קיומה אף לאחר זמן אנינותו, ודבריו חידוש גדול, דמה סברא יש בזה, ובפרט דבאמת אין עיקר ההלכה כבעל הלכות גדולות אלא דחוששין לשיטתו משום ספק ברכות להקל, אך מ"מ אף הנוב"י לא סמך על

סו"ד^{היה נשפך} נראה ברור לענ"ד דאף דאמרו
הדיוט הוא ואינו מקבל שכר,
מקיים מצוה דלא אמרו בזה אלא פטור
בלבד, אך יש כאן מעשה מצוה וכיון דיש
כאן מעשה מצוה אין בו איס"ה ודו"ק
בכ"ז כי הדברים ברורים לענ"ד.

אוצר החכמה

סברתו להורות לברך על הספירה אלא
כתב שיספור בלא ברכה, אך מ"מ ברור
דיש כאן מעשה מצוה דאל"כ לא תועיל
ספירה זו לאפשר את הספירה של הימים
הבאים, אך מ"מ כיון שפטור הוא אינו
מברך, ודו"ק.

סימן לה

צער וחולי במקום מצוה

א

משום פרסומי ניסא כמבואר בסי' תע"ב (סעיף י"ג) אף דבשאר מצוות אינו מחוייב למכור כסותו. ועוד נראה דקמ"ל דאפי' דחק עצמו ושתה אין בזה מצוה כלל כיון שאינו דרך חירות משא"כ בשאר מצוות דאף דפטור מ"מ קיים מצוה ואפשר דיש בזה אף מדת חסידות, (עיין מש"כ בסימן ל"ו בענין הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט מתי נקרא הדיוט ומתי הוי מדת חסידות), אך מ"מ צ"ע מהי"ת לחלק דבמקום צער הוי דרך חירות וחייב כמבואר שם בסי' תע"ב ובמקום חולי לא הוי דרך חירות, והמשנ"ב כנראה חידש כך מסברא, ואי בדידן תליא צ"ע.

ואפשר עוד דכונת המשנ"ב דאינו פטור אא"כ יפול למשכב מיד בשתותו, דאת"ל שיחלה אח"כ מה זה ענין לדרך חירות והלא אין דרך חירות אלא דין בשתיה, וכדין הסיבה או שתה יין חי וכדו'. ולפי"ז אין זה ענין לני"ד. אך מ"מ נראה דאין אדם צריך לחלות כדי לקיים מצ"ע.

ונראה להוכיח דפטור ממצוה אם יחלה, מגמ' ערוכה ביבמות (ע"ז ע"א)

הנה כתב בברכי יוסף (סי' תר"מ) שחולה פטור מסוכה אפילו בליל א' וגרע ממצטער בעלמא שאינו פטור בליל הראשון של חג כמבואר באו"ח סי' תרל"ט ס"ה. ובבנין שלמה (סי' מ"ו) כתב בשם ספר בשמים ראש דפטור משום דהוי עוסק במצוה, וזה תמוה מאד דמה ענין חולה לעוסק במצוה (וידועים הפקפוקים שיש על ספר בשמים ראש ואכמ"ל). ועיין שו"ת אבני נזר (יו"ד ח"ג סי' שכ"א) וכן בחלקת יואב בקונטרס בדיני אונס שכתבו דאין האדם חייב ליפול למשכב כדי לקיים מצות עשה משום דלא גרע מחומש בנכסיו עי"ש.

ובמשנ"ב (סי' תע"ג ס"ק מ"ג) כתב דחולה פטור ממרור, ולכאורה סתר דבריו דהלא בסי' תע"ב (ס"ק ל"ה ושע"ש ס"ק נ"ג) כתב דפטור מארבע כוסות משום דאין זה דרך חירות ומשמע דבלאו הכי היה חייב וסתר דבריו דלגבי מרור פטרו אף דודאי אין במרור דין חירות שהרי אינו נאכל בהסיבה. וצ"ל דלרוחא דמילתא כתב טעם זה דדרך חירות אך באמת פטור בלא"ה דאין צריך לחלות וליפול למשכב על מצוות עשה. ואפשר עוד דבד' כוסות הוה אמינא לחייב כמו שמוכר כסותו

דמבואר שם לר' יהודה דמשוך פטור ממילה כיון שסכנה היא לו שיעשה כרות שפכה וכמבואר בירושלמי שם (מ"ה ע"א) עי"ש, אך אפשר דשאני הא דהוי סכנה לכל כח התולדה ועדיף אפילו מסכנת אבר בעלמא, ועוד דהוי נזק בלתי הפיך אבל בחולה בעלמא אפשר דחייב, (ואפשר עוד דלא ימול מחשש סירוס עי"ש), וי"ל בזה בדין עדל"ת, אך כבר דנו הפוסקים אם מילת המשוך מה"ת או מדרבנן ואכמ"ל.

אך בפסחים (כ"ח ע"ג) וביבמות (ע' ע"א) כתבו התוס' דטומטום מסברא אינו חייב לקרוע כדי למול ולא כתבו טעם בזה, ונראה כנ"ל כיון דיש בזה חבלה וצער גדול הוי כחולה, וביבמות כתבו דמיירי אף בביציו בחוץ והוי ודאי זכר ואין לומר הטעם משום ספק פיקוח נפש דא"כ בודאי פטור ולא היו כותבים **מסברא אינו חייב** וז"פ.

אך לענ"ד מסתבר דביטול מצ"ע כל ימי חייו שאני וכ"כ באבנ"ז אהע"ז סימן א' אות ט' דצריך לבזבז כל ממונו שלא לבטל מצוה לגמרי (וכ"כ נש"מ קול אליהו) וא"כ צ"ע לומר דמשום צער פטור מלמול עצמו.

ואפשר דכיון שכן הוא מתולדתו אינו חייב במילה, דאין האדם חייב לשנות מתולדתו כדי לקיים מצ"ע, ועדיין צ"ע.

ונראה עיקר להלכה דלגבי סכנת אבר או כל נזק רפואי שאין לו מזור ועלול

להיות בלתי הפיך ודאי אינו חייב לחלות לקיים מצ"ע ואפשר דאף חטא יש בזה דאין האדם רשאי לחבול בעצמו כמבואר בב"ק (נ"א ע"ג), ולא מצינו שהתירו לצורך מצוה, (ואין זה דומה לנזיר דאם כונתו לשם שמים מותר כאותו נזיר בנדרים (ט' ע"ג) דשם המצוה בעצם הצער והפרישות ^{מא"כ} כשאין מצוה להצטער, אבל בצער בעלמא ואף חולי קל בר חלוף מדת חסידות יש ולפעמים אף חיוב להצטער כדי לקיים מצוה, ואכמ"ל.

וצריך עיון מדברי הר"ן בקידושין (י"ג ע"א מדפי ס"י) דרב יוסף סימא עצמו בידים כשלא הצליח לנהוג כרב שלא היה מסתכל חוץ לד' אמותיו, ואפשר דמופלג בחסידות שאני, והרי רע"ק מסר נפשו על נט"י (עירובין כ"א ע"ג) ועדיין צ"ע.

ובד' מקורות ראיתי חידוש גדול בדברי רבותינו הראשונים שלמדו מהדין דהמצטער פטור מן הסוכה.

א: כתב האור זרוע (נהלכות ע"ש סי' ו') ספינה שהגיע ליעדה בעצומו של יום השבת ואסור לרדת מן הספינה מצד שבא מחוץ לתחום, אם יורדים גשמים ואין להנמצאים על הספינה מחסה מפני הגשם שמותר להם לרדת מן הספינה, שהרי אם אמרו המצטער פטור מן הסוכה בשעת ירידת גשמים כ"ש תחומין שהוי מדרבנן. וצע"ג דלא מסברא אמרו המצטער פטור מן הסוכה אלא משום "תשבו כעין תדורו", ומה לן אי איסור תחומין מדאורייתא או

מדרבנן, והלא צער אינו גדר של דחי', אלא דפטור המצטער ממצוות סוכה מצד הדין דתשבו כעין תדורו, והלא בסימן תע"ב סעיף י' למדנו "מי שאינו שותה יין מפני שמזיקו או שונאו צריך לדחוק עצמו ולשתות לקיים מצות ארבע כוסות", ולכאורה כך הוא בכל המצוות ורק בסוכה יש פטור מצד תשבו כעין תדורו, וצ"ע.

ב: כתב הרדב"ז (מ"ג סימן תתס"ג) לגבי שנים מקרא ואחד תרגום, דחולה וקשה לו פטור כמו שמצינו דהמצטער פטור מן הסוכה.

ג: ועוד כתב בשו"ת הרדב"ז (מ"ג סי' תרפ"ז) שכתב להתיר להסתפר בר"ח

אייר כיון דצער הוא שלא להסתפר ומנהג זה לא עדיף ממצות סוכה דאורייתא שאמרו בו המצטער פטור מן הסוכה וכ"ש מנהג ימי העומר. ובדבריו צ"ע ^{אוצר החכמה} חוץ ממה שתמהנו לעיל דהלא כל דיני אבילות הם משום צער, דנצטוונו שלא להסתפר כדי לצער עצמנו, וא"כ מה הסברא לפטור מצד שמצטער.

ד: בקובץ שיעורים (מ"ג סימן מ"ו) בשם תשובת הגאונים דמצטער פטור מן התפלה ולמדו זאת מסוכה, וגם הוא תמה על דבריהם דשאני סוכה מכל המצוות כמבואר.

ב

במירחא הפומרת מסוכה

^{אוצר החכמה} הסוכה עי"ש. ועוד מבואר ברמ"א בסימן תר"מ ס"ד דמי שכבה נרו בסוכה "אין צריך ללכת לסוכת חבירו אם יש טורח גדול בדבר" וגם שם ביאר המשנ"ב ס"ק כ"ג דהוי כמצטער, ועיין שם עוד בבאר היטב עי"ש.

אמנם פשוט דחלוקים הם ביסודם המצטער לישב בסוכה למצטער להגיע לסוכה, ורק במצטער מחמת ישיבתו בסוכה אמרינן דנקרא הדיוט וברכתו לבטלה, אבל המצטער מחמת טרחא להגיע לסוכה ואעפ"כ מתאמץ להגיע פשוט דחסיד הוא ולא הדיוט, וגם יברך ופשוט דלא הוי ברכה לבטלה, וכ"כ

ועתה נדון במדת הטרחה שחייב אדם לטרוח לקיים מצות עשה, ונתחיל עם הלכות סוכה.

הנה מבואר בכמה מקומות בשו"ע דלא רק המצטער בעת ישיבתו בסוכה פטור ממנה, אלא אף צער וטרחא כדי להגיע לסוכה יש בה כדי לפטור מלישב בסוכה.

בפי' תרל"ט סעיף ו' ז' שם מבואר דמי שאכל בסוכה וירדו גשמים ונכנס לביתו לאכול ולישון כשפסקו הגשמים אין מטריחין אותו לחזור לסוכה וטעם הלכה זו משום דהוי כמצטער שפטור מן

בביאור הלכה סוס"י תרל"ט ועי"ש מש"כ בשם הבכורי יעקב.

אמנם במג"א ^{לוצר החכמה} בסי' תרל"ט סק"א דן במי ששט בנהר כדי להגיע לסוכה אם יכול לברך שהרי עבר בשבות ולכאורה אין זה מברך אלא מנאץ, וכתב "במקום מצוה ואונס ושעת הדחק יש לסמוך על הרשב"ם ורבינו ישעיהו שהתירו להפליג בספינה" (וכמבואר צצית יוסף סי' של"ט), ושוב תמה המג"א "ומ"מ צ"ע דהא אין מחוייב לילך לסוכת חבירו כמ"ש בסי' תר"מ ס"ד בהגה" ובמחצית השקל שם כתב לפרש דבריו, דאף אם אין חשש ברכה לבטלה משום שעבר בשבות דאין שטין משום דיש לסמוך על המתירין מ"מ מטעם אחר אינו יכול לברך משום דפטור מלילך לסוכת חבירו וממילא הוי הדיוט וברכתו לבטלה עי"ש.

^{לוצר החכמה}

וכבר תמה הגרעק"א (סוכה כ"ח ע"ג) על המג"א דמה ענין זה אצל זה והלא כשהגיע לסוכת חבירו כבר אינו מצטער כלל וכך גם כשעבר בנהר ויושב בסוכה שמעבר השני כבר אינו מצטער אלא שטורח וצער היה לו עד שהגיע

ובכה"ג למה לא יברך עי"ש. ובאמת תימה גדולה היא עד שצ"ע על המג"א (וגם על הבה"ל בסוף הסימן שלא ציין לדברי המג"א האלה), ועוד פלא בעיני על גדולי האחרונים הפמ"ג בא"א והגר"פ בהגהותיו שם שכתבו ליישב תמיהת המג"א דמיירי בליל ראשון של חג שגם המצטער חייב לישב בו בסוכה, ולא תמהו על המג"א כתמיהתו הגדולה של הגרעק"א.

ואי בדידי תליא הוי אמינא פירוש אחר בדברי המג"א דלא כמחצית השקל, דבאמת פשוט דמי שטורח מעבר לחיובו להגיע ^{לוצר החכמה} לסוכה יכול לברך עליה ואינו הדיוט אלא חסיד, אלא שכונת המג"א להקשות דהלא באמת אין הלכה כרשב"ם ורבינו ישעיהו שהקילו בספינה מטעמים שונים וכמבואר בבית יוסף בסי' של"ט עי"ש, אלא שהמג"א כתב דבמקום מצוה ושעה"ד יש לסמוך עליהם בדיעבד, ובזה תמה דכיון דפטור מלילך לסוכת חבירו אין כאן מקום מצוה ושעה"ד, כיון שאף בלעדי האיסור דאין שטין פטור הוא מלילך לסוכת חבירו, ודו"ק בזה.

ג

המורח שחייב בו אדם לקיים מצות עשה

לטרוח לקיים מצות עשה, ונראה דיש להביא לזה מכמה מקורות.

ועתה נדון בכלל מצוות התורה הו במדת הטרחה שחייב אדם

א: הנה מבואר באו"ח (סי' קס"ג סעיף א')^{הוצר החכמה} דההולך בדרך צריך ללכת לפניו ד' מיל ולאחוריו מיל כדי ליטול ידיו, ובמג"א (ס"ס ק"א) הוכיח מהירושלמי דאף היושב בביתו צריך לילך ד' מילין ונשאר בצ"ע. והמשנ"ב (ס"ק ג') כתב דהיושב בביתו צריך ללכת עד מיל עי"ש, ומ"מ מבואר דצריך לטרוח טרחא רבה, אך י"ל דנטילת ידיים הוי כעין ל"ת מדרבנן שאסור לאכול פת בלא נט"י אבל במצות עשה בעלמא שמא אינו חייב לטרוח.

אמנם הביאור הלכה שם הביא מהריטב"א בפסחים (מ"ו ע"א) דרק מי שהוא חלוש מפני טורח הדרך פטור מלטרוח יותר ממיל ופרסה אבל אם אינו רעב כ"כ צריך לטרוח יותר ומשמע דאפי' במצוה דרבנן אין גבול לטרחתו כי אם בשעת הדחק. אך אפשר שאין ללמוד מזה לכל המצוות, דמלשון הריטב"א משמע דבנט"י החמירו יותר כמו שהחמירו בו בכמה דברים וז"ל "ודאי יש לו לטרוח כל מה שאפשר לקיים נטילת ידיים ולא שרי ליה בכל מידי דמנקה, דבנטילת ידיים טרחו בכמה הלכות דבעי כח גברא וכח מנא ופסלו בכמה משקין והאיך ידחו אותם בכדי במקום הזה". (אמנם עיין (סי' נ"ג סעי' ד') דכך הדין גם בנטילת ידיים לתפלה ובסי' קפ"ד א' דמי ששכח ולא בירך צריך לחזור למקומו, ויש לדון בכל זה ולא נתפנית להאריך).

ב: בחיי אדם (כלל ס"ח סעיף י"ט) נסתפק אם צריך לעקור מביתו למקום אחר לקיים

מצוה, והוכיח מר"ה (ל"ד ע"ג) במי שהיו לפניו ב' עיירות באחת תוקעין ובאחת מברכין וכו', ומסקינן דצריך לילך למקום שתוקעין ואת"ל דחייב לעקור מעירו א"כ אותם האנשים הגרים במקום שמברכין חייבין לבא לעיר שתוקעין בו, ואיך ימצא מקום שמברכין ואין תוקעין, אלא ע"כ דאין צריך לעקור ממקומו למקום אחר עי"ש, והקשה מהא (דסי' קס"ג) דצריך ללכת פרסה, וכתב לתרץ בשני דרכים. א: משום ביטול שמחת יו"ט אין חייבין לעקור. ב: לפני זמן החיוב אינו חייב אבל משנתחייב חייב לטרוח אף טרחה גדולה. אך באמת לענ"ד אין זה ראייה, דאפשר דמיירי באינם יודעים או שאינם רוצים או שאינם יכולים לעקור מעירם לעיר אחרת, וז"פ.

ג: באו"ח (סי' מרפ"ה ס"ו) איתא י"א דפרשת זכור ופרשת פרה דאורייתא ואותן שדריים במקום שאין מניין צריכים לבא בשבתות אלו למקום שקורים בתורה, ולכאורה מוכח דלא כהחיי אדם אלא דצריך לעקור מביתו אף לפני זמנו כדי לקיים המצוה בזמנו ואף בספק דאורייתא צריך לעקור, ודוחק לומר דבפרשת זכור אף לפני שבת הוי זמנו דמ"מ לא הוי עדיין זמן דקריה"ת. ומ"מ נראה דאף אם אינו עוקר מביתו לפני שבת דאין בזה ביטול מצוה ממש אלא ביטול רצון התורה כמו שנתבאר במנחת אשר פסחים (סי' ה') דמי שלא השתדל כראוי לפני זמן המצוה כדי שיוכל לקיימה בזמנה ובהגיע הזמן אנוס הוא ואין בידו לקיימה לא נחשב כמבטל

מצות עשה אלא כמבטל רצון התורה, דפשוט שזה רצון התורה שכל אדם יעשה כל המוטל עליו כדי שיוכל לקיים התורה והמצוה, ואכמ"ל. ועיי"ש ברמ"א אם אינם יכולים לבא מה יעשו ודו"ק.

ד: בב"ק (ק"ג ע"ב) מבואר לגבי הגזול את חברו דאם לא נשבע אי"צ ללכת אחריו למדי להשיב את הגזילה, הרי דאינו חייב לטרוח במצות והשיב את הגזילה, אמנם נחלקו הסמ"ע והש"ך (מ"מ ס' ע"ז סק"ז) אם פטור זה הוי מעיקר הדין (דעת הש"ך) או משום תקנת השבין (דעת הסמ"ע), עיי"ש. ואם זה פטור מעיקר הדין א"כ יש לנו ראייה דא"צ לטרוח במ"ע אך אם הטעם משום תקנת השבים הוי דין מיוחד בגזילה ואין ללמוד ממנו לשאר מצוות.

וע"ע ברמב"ן (דברים כ"ז ז') "שאינו קרוב אצלך כי אינך מתחייב ללכת אל ארץ אחרת עם האבדה להשיבה אליו". הרי לן לגבי השבת אבדה דאינו מחוייב ללכת לארץ אחרת להשיב אבדה, אך בכך אין רבותא דכמו"כ אינו מחוייב להפסיד ממון להשיב אבדה, וז"פ.

ה: בחולין (קל"ט ע"ב) "יכול יחזור בהרים ובגבעות כדי שימצא קן, ת"ל כי יקרא במאורע לפניך", משמע דלולי דכתיב כי יקרא הו"א דצריך לחזור בהרים כדי לקיים מצוה זו אף שיש בזה טרחא יתירא, אך בלא"ה צ"ל דקמ"ל שאין כלל מצוה בזה ד"כי יקרא" כתיב ויסוד הוא בגדר המצוה

דאינו אלא במקרה ואין ענין להכניס עצמו למצוה זו, אבל פשיטא דאין שום הו"א שיהא מחויב לחזור בהרים דהלא מצוה קיומית היא, ואם אינו רוצה באפרוחים או ביצים אינו מצווה לשלח כלל, כמבואר בשו"ת חת"ס (או"ח ס' ק') ובחזו"א (יו"ד ס' קע"ט). ועוד דאטו יחזור כל היום כולו בהרים עד שימצא קן ציפור והלא אין לדבר סוף, וע"כ צ"ל דהו"א שיש בזה מדת חסידות וקמ"ל דאין בזה ענין כלל דבעצם החפצא דמצוה "כי יקרא" כתיב. וכיוצא בזה צריך לומר לגבי עגלה ערופה שגם בו אמרו בירושלמי סוטה פ"ט ה"א (מ' ע"ב) "כי ימצא לא שתהא חוזר ומצותה עליו" ובפני משה פירש שלא יהא "חוזר ומפשפש אם יש חלל" (ובקרוב העדה פירש בדרך אחר, עיי"ש). וכ"ה בתוספתא ב"מ פ"ב ה"י לגבי מצוות השבת אבדה, "אין מחייבין אותו להיות עומד ומחזיר מפרק ומטעין שנאמר 'כי תפגע'", ועיי"ש במנחת ביכורים שציין לסוגיא דחולין הנ"ל. ובכולם א"א לפרש כפשוטו דהו"א שיחזור אחריהם דא"כ אין לדבר סוף, וע"כ צ"ל דקמ"ל דאין זה צורת המצוה וענינה, (והנה בשילוח הקן ובעגלה ערופה יש לומר דאם חזר אחריהם לא קיים המצוה כלל ופטור משלוח ומע"ע, אבל בהשבת אבדה וכדומה פשוט שחייב בכל ענין כשמצא אבדה אף אם חוזר אחריה ומ"מ אפשר דקמ"ל דאין זה ענין המצוה ואופנה, ואף אם ידועה שנאבדה אבדה בעיר אינו מצווה לחזור אחריה וכן בע"ע ושלוח הקן אם ידוע שיש חלל אי"צ לחזור

בשאלה אם בן צריך לשכור אחרים להעמיד עלוקה לאביו, עי"ש.

ישוב ראיתי בשו"ת דבר יהושע (מ"א סי' א') שהאריך טובא בשאלה כללית זו כמה צריך לטרוח בשביל מצות עשה, ועיין עוד באשל אברהם להגה"ק מבוטשאש מהדו"ת בהלכות תפילין שדן כע"ז לגבי מצות תפילין.

ולסיים דברינו ראוי להוסיף מה שאמרו (ירושלמי זרכות ס"א ע"ג) תרי אמוראי בטעמיהן של ב"ש וב"ה במי ששכח לברך אם חוזר למקומו או לא, טעמי' דב"ש שחוזר "אילו שכח שם כיס אבנים טובות ומרגליות שמא לא היה חוזר ונוטל כיסו" (ולא תהא תורה שלימה כטובות עוה"ז), ובטעמי' דב"ה אמרו "פועל עושה בראש הדקל וכו' שמא מטריחין שיחזור למקומו ויברך וכו'" (וכל אדם פועל הוא בעוה"ז הזמן קצר והמלאכה מרובה ובעה"ב דוחק), ודו"ק בזה כי קצרת.

סוף דבר נראה, לאחר שדנתי בג' תחומין בכלל חובת האדם במצוות באיזה מדה ושיעור מוטל על האדם ליתן ולהקדיש ממונו, בריאותו וטרחתו בקיום המצוות, דאף דבממונו אפשר ליתן כלל בדבר שבממון יש קצבה, וגם בבריאותו יש גדרים מסוימים, חשיב"ס, חולה שאין בו סכנה, סכנת אבר, נפל למשכב, צערא בעלמא וכדו', בטרחתו של אדם אי אפשר

אחריו כדי להביא ע"ע (אלא לקיים מצות קבורה), ואף אם ידוע שיש קן ציפור אי"צ לחזר אחר מצות שלוח, ודו"ק. וע"ע ברש"י שם בחולין דהו"א שיחזר בהרים משום דכתיב ¹²³⁴⁵⁶⁷שלח תשלח לשון כפול, וגם לפי"ז אין להוכיח מכאן לכלל מצוות התורה, ודו"ק כי קצרתי ואכמ"ל.

ז: וע"ע בחולין (ק"י ע"א) חולה מעיים פטורין מן התפילין וברש"י שם דצריך לחלצן בכל שעה, הרי שפטרו ממצות תפילין מטורח שצריך לחלצן בכל שעה, ועיין במנחת אשר (שמות סי' כ"ד) שהוכחתי מדברי רש"י דאין מצות תפילין חיוב מוגדר בזמן עי"ש ואכמ"ל.

והנה בדברים (ל' י"ג) "לא בשמים היא" וכו' פרש"י "שאלו היתה בשמים היית צריך לעלות אחריה וללמדה". ולכאורה כוונתו שאין גבול לטורח שחייב לטרוח, אך אין משם ראייה דשאני התם שמדובר בכלל התורה והמצוה ולא במצוה מסוימת בזמן מסוים ודו"ק.

וידוע בשם הגר"ח מבריסק באחד שנמנע מלבקר אביו בעיר אחרת משום הוצאות הדרך דכיבוד אב משל אב ולא משל בן, ואמר הגר"ח דא"כ חייב הוא ללכת ברגל. ועיין כע"ז בהר צבי (יו"ד סי' קנ"ו) שכתב בתוך דבריו בפשיטות דאב המבקש מבנו לבוא אליו ממרחקים וקשה לו ללכת רגלי חייב להוציא הוצאות כדי לנסוע אליו, ודן מתוך כך לחדש הלכה

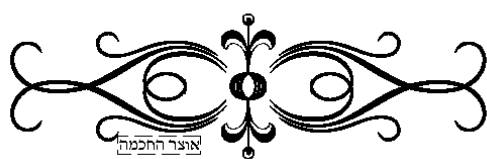
אף אם פטור הוא מלטרונח טרחה יתירה
מ"מ ודאי שאין בו איסור אלא אדרבה
מדת חסידות יש בכל טרחה שיטרח
במעשי המצוות, וז"פ.

[דפוס 1234567]

ליתן גדר קצוב ומסויים, ומ"מ נראה ברור
דאף דבממונו אמרו חז"ל "אל יבזבו יותר
מחומש" ואסור לו לעשות כן, וכן מצוה
על האדם לשמור בריאותו, מ"מ בטרחה,

אוצר החכמה

77

אוצר החכמה

הדפסה ברזולוציית מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התכנה
מנחת אשר - מועדים (ר"ה, יו"כ, סוכות) וייס, אשר זעליג עמוד מס: 200 הודפס ע"י אוצר החכמה

סימן לו

הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט

שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים שעה אחת". ועי' בשו"ת באר שבע (סי' כ"א) שכתב לתמוה ע"ד הירושלמי דהאיך מצינו ידינו ורגלינו בבית המדרש, שהרי אנו עושין הרבה דברים שאנו פטורים מהם מן הדין משום חומרא ופרישות, וכך ציוו חכמים 'קדש עצמך במותר לך', וכך אמרו 'שמרתם את משמרת עשו משמרת למשמרת' וכהנה רבות.

ומריש היה נראה להבחין ולחלק בין הא דקדש עצמך במותר לך ועשו משמרת למשמרת להא דכל הפטור מן הדבר ועושהו, דשאני זהירות והרחקה שלא לעבור בלאווין של תורה דהוי חסיד ולא הדיוט. ומזה הטעם לא מצינו שנקרא הדיוט לבר מהני דתנינן בירושלמי (המפסיק מסעודתו, חתן הקורא קר"ש, וכן הפטור מן הסוכה מחמת ירידת גשמים כדפסק הרמ"א) דכל הני איירי במקיים מצוה בשעת הפטור וכאמרם "פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט" משא"כ עניני פרישות והרחקה דלא קרינן בהו "עושהו". אלא דאכתי תקשי ממימרא דרב יוסף (קידושין ל"א ע"א) "מריש ה"א מאן דא"ל הלכה כרבי יהודה דאמר סומא פטור מן

"מי שהוא ישן בסוכה וירדו גשמים אין צריך לשער בכדי שיתקלקל התבשיל דבגשמים מועטים הוי צער לישון שם ויכול לצאת דכל הפטור מן הסוכה ואינו יוצא משם אינו מקבל שכר ואינן אלא הדיוטות". (רמ"א סימן תל"ט ס"ז ומקורו מהגמ' סוכה פ"ו).

הרי לן בדברי הרמ"א דהיושב בסוכה בשעת הגשמים עליו נאמר "הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט". וצריך ביאור בגדר זה, דהרי מאידך אמרו "קדש עצמך במותר לך". וצריך כלל בדבר מתי הוי חסיד ומתי הוי הדיוט.

והנה הא דכל הפטור מן הדבר ועושהו דנקרא הדיוט תנינן לה בירושלמי (ברכות סוף"ז ושנת פ"א ה"ז) גבי עובדא דר' מיישא ורבי שמואל בר רב יצחק דהווין יתבין ואכלין בחדא מן כנישתא עילייתא ואתא ענתא דצלוחא, "קם ליה רבי שמואל בר רב יצחק מיצלייא, אמר ליה ר' מיישא ולא כן אלפן רבי אם התחילו אין מפסיקין ותני חזקיה כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, א"ל והתניא חתן פטור חתן אם רוצה לקרות קורא א"ל יכיל אנא פטיר לה כרבן גמליאל דאמר איני

המצות עבידנא יומא טבא לרבנן דהא לא מיפקידנא והא עבדנא, השתא דשמעיתא להא דא"ה-חנינא גדול מצווה ועושה יותר ממי שאינו מצווה ועושה אדרבה מאן דא"ל דאין הלכה כרבי יהודה עבידנא יומא טבא לרבנן". והנה הא פשיטא דאף הסומא פקיד ומצווה אלאוין דאורייתא ולא מיפטר אלא ממצות עשה (עיין מנחת אשר לז"ק סימן נ"ח) וא"כ אף אי נקיט רב יוסף בשיטת ר' יהודה לא הו"ל לנהוג בעצמו

כמנהג החייבין במצות כיון דקי"ל דהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. כיו"ב יש להקשות עוד מדינא דנשים, דאף דפטורות הן ממצות עשה שהז"ג מ"מ רשות יש להן להחמיר על עצמן ולקיים מצוות אלה, ולא נחלקו הפוסקים אלא אם יש להן לברך אם לאו (ועי' גרמ"א ס"א סי' י"ז ס"ג) דס"ל דראוי להן לברך, ולכאורה הוי לן למימר דהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, וצע"ג.

ב

והנה בשנות אליהו להגר"א ז"ל (ריש גרמ"א) כתב לחלק דכל שמצוה היא בעצם אלא שלא הצריכוהו חכמים לעשותה אם עשאה ^{אוצר החכמה} גותנין לו שכר, אולם היכא דאין זו מצוה כלל (כהא דר' טרפון שהטה לקרות כדברי ב"ש וסיכן עצמו מפני הליסטים) אזי אין בו תועלת ונקרא הדיוט, (ובהא דאיירי בירושלמי במפסיק מסעודתו ומצלי לכאור' שפיר חשיב מעשה מצוה אף דלא חייבוהו רבנן בהכי, וכן בחתן הקורא קר"ש ליכא למימר דלא עביד מצוה כלל ואעפ"כ קראוהו התם הדיוט, ועי' בשנות אליהו שם שעמד בזה וביאר דבאמת אין ההלכה בזה כדברי הירושלמי אלא כמ"ד חתן חייב בקר"ש, ואכמ"ל). ובשיטתו נראה דאעפ"כ נשים איתנייהו במ"ע שהז"ג, דהנה יש לחלק בין אותן שהיו בכלל המצוה אלא שנפטרו הימנה משום דאין כאן מצוה, לאותן שמעולם לא נכנסו בכלל חיובה, דהחייב בכללות המצות אם נפטר ממצוה מסיבה מסויימת ואעפ"כ

קיימה נקרא הדיוט, דהא מצווה הוא על המצות כולן והא דנפטר הכא ע"כ משום דלאו מצוה היא, אולם אותן שאינן בכלל חיוב המצוה כנשים, אפשר דאף אם יקיימו המצות שכר מצוה בידן, דהא לא נתחייבו במצוה זו ולכך אין בהעדר החיוב משום הפקעת המצוה לומר דלאו מצוה היא אלא אף דמצוה יש כאן לא נכנסו נשים בחיובה, ודו"ק בזה.

וכבר כתב הריטב"א בשם הרמב"ן בקידושין שם דרק במה שאחרים חייבים כהא דנשים במצוות עשה שהזמן גרמא הרי דעצם המעשה מצוה היא ולפיכך אף מי שלא חייב בה יכול לקיימה ולברך אבל במה שאין בה מצוה כלל ואין מי שנצטווה בה אמרו חכמים דנקרא הדיוט.

ועיין ברכי יוסף (יו"ד סי' ש"ג) שהקשה מהא דחתן פטור מקריאת שמע,

דאף דפטור דיחיד הוא ואחרים חייבים מ"מ המחמיר על עצמו לקרות קחשיב ליה בירושלמי הדיוט, וכתב לבאר דשאני חתן דאף כו"ע בעת טרדתם בטרדא דמצוה פטורים מן המצות, נמצא דלאו פטור דיחיד הוא ולכך הנוהג בחומרא זו לקרות קר"ש חשיב הדיוט, ונראה אף בשיטת הריטב"א דשאני הפטור ממצוה לזה שלא נתחייב בו, דאותו שנפטור מדינא שוב אין בעשייתו מעשה מצוה כלל אולם היכא דמצוה היא אלא שלא נצטווה בה (כנשים במ"ע שהז"ג) חשיבא עשייתו כמעשה מצוה.

המחמיר

ובדרך זה אמרתי לבאר מה שכתב המשנה ברורה (סי' מע"ה נשע"ה) ס"ק ל"ט) בדין העוסק במצוה דפטור מן המצוה אם החמיר על עצמו ועשאה אף דיצא ידי חובתו מ"מ לא יברך, דהאיך יאמר 'וציונו' כיון שאינו מצווה בה. ולכאורה יפלא, מה בין העוסק במצוה לאשה במצוות עשה שהז"ג דאף שלא חייבתה תורה מ"מ יכולה לברך [לשי'

ג

הרמ"א הנ"ל], אלא ע"כ אית לן למימר, דהמחויב בדבר ונפטור הימנו שוב אין בידו לברך, אך אותן שלא נתחייבו בהמצוה כלל יש להן לברך על עשייתן דמעשה מצוה הוא, וכדרך שביארנו דהפטור מן המצוה טעמא משום דלא חשיב כמעשה מצוה והרי הוא כהדיוט, אך הפטור מן המצוה מחמת שמעולם לא נתחייב בה מעשה מצוה היא כמבואר.

ומכ"ל הנ"ל נראה דאף האבות יכלו לקיים מצוות התורה עד שלא ניתנה, ולפי שחזו דעתידין בניהם אחריהם ליפקד ולהצטוות על התורה והמצוה, והרי דינם כנשים במ"ע שהז"ג דבידן להחמיר אנפשיהו ולקיימן ולא אמרו בהן דהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. כללו של דבר אין דין האבות כמי שפטורין מן המצות אלא כאותן שלא נתחייבו בהן כלל לפי שלא ניתנו, ובאלו קי"ל דהנוהג חומר בנפשו ומקיימן הנה הוא כמקיים מצוה מן המובחר ויש לו לברך על מצותו אף שלא נצטווה עליה, ודו"ק.

פרישות וסייג, בהם אמרו דהפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט.

וכדבריהם מצינו בכתבי רבותינו הראשונים, הנה בשטמ"ק (ג"ק פ"ז ע"ה) הביא לדברי רבינו המאירי וז"ל "במדרשות אמרו כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט, ודבר זה אינו אלא

והנה מצינו עוד בדברי רבותינו הראשונים והאחרונים כמה כללים ופרטים בהלכה זו ונבארם: הנה יש מי שכתב (שו"ת באר שבע שס, שו"ע הרב סי' ל"ז ס"ח) דכל ענין ומצוה דאית בה משמרת, חומרא והרחקה, העושה אותה נקרא חסיד אף שלא נתחייב עליה, אולם אותן שאין בהם משום הרחקה

בדבר שכל כיוצא בזה העושה פטור ממנו ואינו דבר שיצא ממנו שכל או מוסר או סלסול או הכנעת לב וכיוצא בזה ועושה ממנו על עצמו מצוה, עכ"ל. נתבאר, דכל שיש בו מוסר או סלסול והכנעת לב לא אמרו בו דנקרא הדיוט כיון דיש בו מעבודת האלוקים.

ברם יש להקשות ע"ד המאירי מדברי הירושלמי גופא דקחשיב ליה לחתן הפטור מקריאת שמע ונוהג חומרא בנפשו לקבל עול מלכות שמים בכלל אותן הנקראים הדיוט אף דאין לך עבודת האלקים גדולה מזו, וכן קשה מיסוד פלוגתייהו דרב מיישא ור"ש בר יצחק דאיירי בהמפסיק סעודתו ומתפלל, ואף דתפילה ענינה הכנעת הלב ועבודת האלקים קרי עליה רב מיישא "כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט", הרי דאין דברי המאירי מתיישבין בדברי הירושלמי ולכאורה אין לנו מקור אחר בדברי חז"ל לכל הלכה זו ד"נקרא הדיוט" מלבד בירושלמי הנ"ל, וצע"ג.

והגאון החיד"א בספרו פתח עינים (צ"מ ל' ע"ג) עמד על אמרם דזקן ואינו לפי כבודו הפטור מהשבת אבידה מידת חסידות איכא שיטתו וישיב אבידה לבעליה, דלכאורה כבר אמרו דכל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט ואמאי לא נימא הכי בדינא דהשבת אבידה, וכתב דכל שבין אדם לחבירו, המחמיר תבוא עליו ברכה, ולא הוי הדיוט כי אם בענינים שבין אדם למקום דיש ואין בהם מצוה

משא"כ הנהגות שבאל"ח ראוי למיחש בהן ולמיזל לפנים משורת הדין.

ובמרדכי (יש פוכות) כתב דהרגיל בחסידות לא אמרו בו דנקרא הדיוט כיון שהוא רגיל בדרך זו בכל דבר ודבר. ועי' בברכ"י שם דפירש הא דנקרא הדיוט דמשום יוהרא קעביד, ולהכי היכא דרגיל בחסידות ולא מחזי כיוהרא מצוה היא, וזה כעין דברי המרדכי. וכ"ה בספר ערוגות הבושם לחד מרבותינו הראשונים בעלי התוס', וכיוצא בזה איתא גבי מצות ישיבת סוכה דכתב מהרי"ו (סי' קנ"א) דטעמא דפטרינהו רבנן מלישב בסוכה בשעת ירידת גשמים הוא מטעם ביטול שמחת יו"ט (וכ"ה בהגהות מיימוניות הל' סוכה פ"ו) ומשמע לכאורה דאי ליכא בזה משום ביטול שמחת יו"ט היה שרי לישב בסוכה ולא חשבינן ליה כהדיוט וכ"ה בשו"ת עולת שמואל (סי' נ"ח, הצי"ט צניה"ל סי' תרל"ט ע"ס), ועי"ש שכתב דהרצה סברא זו בפני הגר"ב רנשבורג וקילסו.

ובזה אמרתי ליתן טעם וליישב מנהג גדולים וצדיקים דלא יצאו את סוכותיהם אף בעת ירידת גשמים, חדא לדברי המרדכי דהרגיל בחסידות ליכא קפידא ולא חשיב הדיוט, ועוד לדברי הערוה"ב והברכ"י דכשאין יוהרא לא הקפידו חכמים, ובודאי לדברי מהרי"ו דטעמא משום ביטול שמחת יו"ט נראה דהמצטער לצאת את סוכתו ובוחר להתמיד ולמיתב בצילא דמהימנותא ולא ייחשב בעיניו צערא דגופא כלל, כגון דא

לא אמרו חכמים, כן נ"ל עיקר. [וכן חזיתי למו"ר מרן אדמו"ר מצאנז זצ"ל שהקפיד שלא לצאת מסוכתו אף בעת ירידת גשמים, וכן כבר נהג זקינו בעל דברי חיים, ומטו משמיה דנשאל על מנהגו מהא דאמרו חכמים דהפטור מן הדבר ועושה נקרא ^{הדייט} הדייט, והשיב בדרך צחות: להיות הדייט עבור מצוותיו יתעלה כדאי הוא וכדאי...]

כתב בתשובות שבות יעקב (מ"ג סי' מ"ג) דבמקום שנחלקו הפוסקים להלכה ונקבעה הלכה כדברי המיקל אל לו לאדם לנהוג בעצמו כשיטת המחמירין, ועל כגון דא אמרו "כל הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדייט". אך בפרי מגדים (סי' ל"ג אש"ל אברהם ס"ק ז', סי' תע"ג א"א סק"ו) פליג להדיא אדברי השבו"י ונקיט עיקר דשרי לו לאדם להחמיר ולנהוג כדעת המחמירין. וגדולה מזו כתב עוד (סי' תרנ"ו הצי"ו צניה"ל ש"ס) דיש לו לאדם להוסיף שליש ולהחמיר כדעת המחמירין אף שנקבעה הלכה כדעת המיקל ומ"מ זאת פשיטא דהיכא דהובררה הלכה והוקבעה לדורות (כפלוגתת ב"ש

וב"ה וכיו"ב) הנהוג בעצמו לפנים משורת הדין חשיב הדייט, ואין דברי הפמ"ג אלא במקום שנחלקו אחרוני הפוסקים, דנהי דיש מקום להקל מ"מ המחמיר תבוא עליו ברכה, ואף יש לו לאדם להוסיף שליש ולקיים מצותו אליבא דכ"ע, וז"ב.

והנה מצינו גדר זה עוד בתוס' גיטין (ו' ע"ג) וכן בסוטה (י"ז ע"ג) ובמנחות (ל"ג ע"ג) דהמשרטט תפילין על כל שורה הוי בכלל הפטור מן הדבר ועושהו שנקרא הדייט, ודבר זה מובן לפי כל הדרכים, דכיון שאין מצוה כלל לשרטט תפילין בזה האופן אין בזה לא מצוה ולא עבודה ולא הכנעה ואין כאן ^{אוצר החכמה} אלא מעשה יוהרא בלבד, וז"פ.

וכך נראה גם במה שכתב הרמב"ן בגיטין ל"ו ע"א לגבי שמיטת כספים בחו"ל "דכל שלא תיקנו חכמים אין העושה אותו נקרא חסיד אלא הדייט" ומשו"כ כתב דכל האומר דממדת חסידות נהגו שמיטת כספים בחו"ל אין שומעין לו, עי"ש ודו"ק בזה.

ד

ובאמת כבר הקשו מאי שנא חומרא זו מהא דמבואר (ש"ס י' ע"ג) דלב"ש קורא ק"ש של ערבית בשכיבה ושל שחרית בעמידה ולב"ה קורא כדרכו ור' טרפון נהג כב"ש ואמרו לו "כדי היית לחוב בעצמך שעברת על דברי בית הלל", הרי

הנה בברכות נ"א ע"ב נחלקו ב"ש וב"ה במי ששכח ולא בירך לב"ש צריך לחזור למקומו ולברך ולב"ה מברך במקום שנזכר ושם נ"ג ע"ב אמרו מעשה ברבה בב"ח שחזר לברך ומצא יונה דדהבא בשכרו, ולכאורה הוי כהדייט,

שהנוהג כב"ש נגד ב"ה ראוי לעונש ולא לשכר. ובשו"ת הרמ"א (סי' ז"א) כתב ^[אריז"ל 1234567] ליישב דשאני השוכב לקריאת שמע דהוי פחיתות ועדיף לעמוד, ואף דגם לב"ה קורא כדרכו ואף בשכיבה מ"מ לב"ש צריך דוקא שכיבה ולכן השוכב נקרא הדיוט. תמצית דבריו הנוהג כב"ש במקום שיש בו צד קולא כדי לחוב בעצמו.

וזכר תמה עליו הגרעק"א בתוספותיו על המשניות דהרא"ש כתב ליישב בפשיטות דבשכח ברהמ"ז אף לב"ה מדת חסידות היא לחזור אלא שלא חייבוהו ומשו"כ ראוי לשכר משא"כ בהא דקר"ש דלב"ה אין בו חסידות כלל עי"ש.

אך מ"מ לא דנו אלא לגבי השאלה אם ראוי לנהוג כב"ש נגד ב"ה, אך לכאורה הוי בכלל הפטור מן הדבר ועושהו, אמנם נראה פשוט דכל הפטור מן הדבר משום שלא הטריחוהו, אך לא משום שעצם המעשה אינו מצוה גמורה, בודאי אינו הדיוט דאטו הטורח יותר מכדי חיובו במצוות הוי הדיוט, הלא ודאי חסיד הוא ולא הדיוט. וכמו שביארתי במק"א (עיין לעיל סימן ל"ה אות ז') דאף דהיושב בסוכה בשעת הגשמים נקרא הדיוט, העולה לסוכתו

כשפסקו גשמים אף דפטור הוא הוי חסיד, ודו"ק בכ"ז.

אמנם חידוש ראיתי בסדר רב עמרם גאון בקר"ש וברכותיה וז"ל "ק"ש כל זמנא דקרי לה כפרוזטגמא חדתא, דהיא פרוזטגמא חדתא דקב"ה, דלא מטרח עלן, דכתיב עמי מה עשיתי לך ומה הלאיתך ענה בי (מיכ"ה ו' ג') אמר ר' ברכיה מלך ששלח פרוזטגמא שלו למדינה, מה העם עושים, כל בני המדינה עומדין על רגליהון ופורעין את ראשיהן וקורין אותה ביראה באימה ברתת ובזיע. אבל הקב"ה ישתבח שמו ויתעלה זכרו לעד, אומר להם לישראל הדא קרית שמע פרוזטגמא ידידי היא, לא הטרחתי עליכם לקרותה לא עומדים על רגליכם, לא פורעים את ראשיכם, אלא בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך. ובמה שהקב"ה משתבח שאינו בא בטרחות, מאן דעביד איפכא לא יאות קא עבד, ותני כאן הפטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט. הלכך מצותה של קרית שמע בישיבה". וכ"כ במחזור ויטרי סימן י"ב ולמדנו מדבריהם דהוי הדיוט משום שממעט בכבוד הקב"ה שמשתבח במה שאינו בא בטרחות על בניו. והדברים נפלאים.

^[אוצר החכמה]